

crkva u svijetu

PRINOSI

Odrazi vjere i nevjere u hrvatskoj književnosti:

DOBRIŠA CESARIĆ ILI TAJNA LJUDSKE DUŠE

Drago Šimundža

Rezignirani lirik

Čuvstven i refleksivan, Dobriša Cesarić (1902—1980) cijelog se života povlači u intimni trenutak i doživljaj pretvarajući svoj svijet u tihu poeziju. Nije mnogo pisao, ali sve što je napisao, po svojoj dotjeranosti i pjesničkoj istančanosti, pripada najizgrađenijim oblicima naše književnosti. Esteta, poklonik ljepote, sav trepti u formi i artizmu, ali im nimalo ne robuje; poetsko u njega izbija u prvi plan, skladno i doživljajno, tako da mu doradeći oblik i klasična forma samo potvrđuju izuzetan ukus i finoću. Intimni doživljaj, slika, uspomena ili misao spontano u njega postaju pjesma, koja zrači iskustvenom stvarnošću i dubinskim lirizmom, postaje sastavnim dijelom pjesnikova bića i zajedno s njim progovara u duši, budi jedinstven ugođaj. Majstor lirskih rezonancija, Cesarić najobičniju stvarnost u poeziju pretvara: u tiho lirsko ozračje i iskustveno-refleksivno zaključivanje:

»Tiho, o tiho govori mi jesen:
Suštanjem lišća i šapatom kiše.
Al zima srcu govori još tiše.
I kada snježi, a spušta se tama,
U pahuljama tišina je sama.« (*Tiho, o tiho govori mi jesen*)

Rođen u doba hrvatske moderne, započeo je kad se ona potpuno ugasila, da bi joj — prepuštajući se lirizmu i kultu ljepote — služio cijelim svojim bićem. Vrijeme i nova kretanja nisu na nj puno djelovali; iracionalna poetika i novija estetička shvaćanja na njegovoj poeziji nisu ostavili traga. Cesarić je znao ostati vjeran sebi, daleko od svih poetskih

manira i ideoloških tendencija. Svoj izričaj i nadahnuće tražio je i nalazio u dubinama srca i odsjevima iskustvene refleksije, uvijek identičan svom izvornom pjesničkom počelu. Bio je i u lirskom doživljaju ostao svoj do maksimuma:

»Spasavam sebe. U stihove stavljam
Sve svoje blago, da u njima zasja;
Svu svoju svjetlost u stihove stavljam.
Neka me jednoć klonula obasja.« (Utjeha)

Ali u toj vlastitosti sebe i svoga nikada ne suzuje i ne zatvara pjesnički doživljaj; njegov stih spontano prelazi granice samo-osobnoga. Suptilan subjektivni lirik, Cesarić je u svojoj riječi blizak i komunikativan. Njegova poetska vena, na mahove sjetna i refleksivna, uvijek je intimna, doživljajna, rezonantna. Sve je u njega spontano, pjesnički izrečeno i životom tkano. S nekom prozračnom ljepotom, jednostavno a skladno, rađa se Cesarićeva pjesma:

»Na izvoru, u tiho veće,
Sa vodom jedna riječ isteče
Zuboreć isto kao voda.
Tišina drugu riječ mi doda,
A treću vrba ili zova.
Poneku vjetar još mi dadne,
A neka bogzna otkud padne,
I govor mi je pun darova.« (Večernja pjesma)

Sljedbenik najboljih tokova naše Moderne, najviše se očito njoj približio. Njegov su uzor bili veliki liričari: Rilke, Heine, Jesenjin; od naših Vidrić i Matoš; no sigurno je i Verlaineova poetika glazbenog ozvučja imala na nj svoga utjecaja. Iako cjelovito svoj, Cesarić je po svom tihom doživljaju bola i humanom odnosu sličan, donekle, u nas Domjaniću, a u svom pjesničkom predanju »čistoj« poeziji Vladimiru Vidriću. Ako bismo, stoga, zbog usporedbe, Vidrića označili našim »totalnim lirikom«, Cesarića bismo mogli nazvati refleksivno-suptilnim pjesnikom. Ta suptilnost i refleksivnost zrače iz dubine Cesarićeve inspiracije, tamo gdje se začimje i doživljava pjesma:

»Kadikad, u kasni sat,
Tajanstven dar mi bude dat,
I slušam šumne razgovore
Sa vjetrom što ih vodi more.

Na vrućem čelu u taj mah
Osjetim cijelog svijeta dah.
Treperu zvijezde u visini,
I njihov sjaj me sretnim čini.

Prolazi noć. Ja lutam sam.
O, kom da ovaj zanos dam?
Ja živim njime, u njem bdim.
Da plačem? Pišem? Sto ću s njim? (Shelley)

Introvertiran u svoj svijet, zaljubljen u artistsku formu i lirsku toplinu, lakonski zgusnut i stoički smiren, Cesarić nikada do kraja ne otkriva svoj svijet i svoja obzorja; važniji mu je u pjesmi lirski ugođaj negoli misao, ideja, ili vlastita ispovijed. Zastaje na trenutku i doživljaju. Zaključak ga uopće ne zanima; sâm se spontano nameće. Tišina i »šutnja« stoga važni su elementi Cesarićeve poezije. Kroz njih progovara suspregnutost

i rezignacija. Poput de Vignyja i Cesarić je, čini se, šutnju smatrao vrlinom; na svoj način je, iako ne uvijek iz istih razloga, spontano prihvaćao njegovo načelo: »Seul le silence est grand; tout le reste est faiblesse« (Samo je šutnja velika; sve je drugo slabost). Stoga je znao šutjeti kad ga je mučila sudbina; više stoički nego religiozno kršćanski.

Pjesnik vječitog i ljudskog bola

Pa ipak, taj tihi doživljajni lirik u svom pjesničkom ugođaju i tišini nosi jednu duboko skrivenu bol. Je li to kob sudbine, pjesnička slutnja ili životna stvarnost? — teško je u Cesarićevoj poeziji dokučiti. No ona je gotovo konstatno prisutna. Istina, rijetko izbija na površinu; zasjenjuje je lirski ugođaj i pjesnička toplina. Jer, Cesarić je u svom najintimnijem bitku pjesnik i nikada ne dopušta da čuvstvo bola ovlada pjesmom. Prelamaju se tiho u njemu duboki doživljaji sjete i sudbinske gorčine s rezigniranim odjecima refleksivne svijesti i iskustva. U stvari, skeptik i humanist, Cesarić stoički gleda na život. Ne odbacuje ga i ne protestira; dapače, on ga prihvaća, ali ga u svojoj rezignaciji skeptično promatra i suspregnuto doživljava. Više pjesnik nego mislilac, tiho jeca svoj bol, ne dopuštajući mu nikada da »prekipi« i u svom pesimizmu ugasi tračak nade i čar poezije:

»Netko sa svojim bolom ide
Ko s otkritom ranom svi neka vide.
Drugi ga čvrsto u sebi zgnječi
I ne da mu riječi u suze i riječi.

Rad'je ga skriva i tvrdo ga zgusne
U jednu crtu na kraju usne.
Zadržće, zadržće u njoj kadikad,
Ali u riječi se ne javi nikad.

Duša ga u se povuče i smjesti
Na svoje dno: ko more kamen
U njega bačen. More ga prima
Dnom, da ga nikad ne izbaci plima.« (*Sakriveni bol*)

To je zapravo Cesarićev rezignirani odjek stvarnosti u kojoj se čovjek nalazi. Bol mu je najbliži, jer je u njegovoj svijesti najdublji. Ali taj bol u njegovoj riječi ostaje samo sredstvom stvaralačkog genija koji ne dozvoljava nikada da ga fatalistički »izbaci plima«.

Stoga u njega uz rezignaciju najčešće progovara dubinska, vječita bol, koju naš pjesnik nije tajio, mada je uvijek smirena i tiha. No kako odaje dublje konijenje, njezino bi podrijetlo trebalo tražiti ne samo u pjesnikovu čuvstvenom doživljaju stvarnosti, nego još prije u sudbinskoj viziji Cesarićeva poimanja čovjeka i svijeta. Jer, nije ta konstanta samo odraz časovitog (ne)raspoloženja ili lirski motivika pjesničkog doživljaja; to je, radije, dubinska potka, njegovo životno iskustvo i pjesnički doživljeno »činjenično« stanje. Stoga mu već *Pjesma gorka* npr. otvara gorku stranicu prakse i života, da bi ta vena, tiho, lirski, postala pravim nadahnućem i rezignantnom refleksijom. Njegov »sakriveni bol« zato ne može ostati sakriven; toliko je sugestivan da u njemu rađa poeziju:

»Čitavog dana bol mi buja,
Zametljiv tek u glasu tihom,

Al dođe noć, i razlije se —
I najedanput kričnem stihom.

Zavrisnuvši svoj vrisak u svijet
Da uokolo traži jeku,
Razdijelio sam svoje srce
Međ braću neznanu, daleku.

I krič moj luta, luta, luta,
A kada srodno srce prene,
Da l' ono sluti da je pušten
Iz noći mučne, probdjevne?» (*Krik*)

Pa ipak, ovaj naš rezignirani poeta nije neki pesimist, mrzitelj čovjeka i života. Naprotiv, on ih iskreno voli i ljubi. Zna također za trenutke smirenja, radosti i vedrine. Naime, dok su tuga i vječiti bol jedna dimenzija njegove pjesme, ljubav, zanos i tihi humanizam su druga. Koliko god ga zato sumnja i sjeta tlače u duši, ne možemo ga proglasiti sjetnim ili bolećivim pjesnikom; još manje možemo njegov lirizam uspo-ređivati s *Trzajima* Silvija Strahimira Kranjčevića, u kojima se bol i patnja pretvaraju u očaj i razočaranje, u javni prosvjed protiv stvorenja i stvaranja ovakva kakvo je. Ali, usprkos tome, ima, čini se, u Cesarićevu vječitom bolu i stoičkoj suzdržanosti nešto izazovnije od Kranjčevićeva protesta: Kranjčević vjeruje u opstojnost Boga i kreaciju, iako joj ne vidi smisaonost i konačni smisao, dok Cesarić pod tim vidom i ne postavlja pitanje; on u svom skepticizmu mimoilazi tu problematiku, pa prema tome nema zašto ni prosvjedovati. Njegova bol stoga mnogo dublje dira i unatoč svojoj »tišini« i humanističkom pristupu činjenicama vlastitog doživljaja tragičnije sluti...

Navedimo, kad smo se već ovdje indirektno dotakli sudbinsko-religiozne problematike, jednu Cesarićevu pjesmu, koja će nam, unatoč pjesnikovoj suzdržanosti, otkriti neke unutrašnje veze Cesarićeva tihog a vječitog ljudskog bola s njegovim naoči samo pjesničkim, a u stvari dubinskim refleksijama, slikama o smrti i konačnom određenju čovjeka:

»Doći će jesen bez uvelih grana,
Bez kiše, bez tuge, bez vina će doć.
Gle, ona neće imati dana:
Imat će samo jednu noć!

Crnu će zimu vrijeme nam dovuć,
Ali snijeg te zime neće past;
Zemlju će sunce u proljeće povuć,
Al ono neće sjat i cvast.

Sasvim ko zima i ljeto će minut;
I godine prazne tako će teć,
I sunce ti neće nikada sinut —
Ni riječi nećeš na to reć.« (*Pjesma o smrti*)

Teško bi se na temelju ovoga moglo prigovoriti Cesariću da je nihilist, ili čak samo materijalist. On to, u stvari, i nije. No u svom skepticizmu i neke vrste panteističkom monizmu s ovakvom *Pjesmom o smrti* u najmanju ruku budi sumnje. U pretpostavci konačnog zatvaranja u »jednoj noći«, Cesarićev vječiti bol poprima svoju sudbinsku dimenziju, iako ga, kako smo više puta upozorili, ponešto iskupljuje pjesnikov stociizam i bogato lirsko nadahnuće, da mnogi i ne slute kudá vode ko-

načni zaključci Česarićeve lirike. On svoj svijet pretvara u čuvstvo i doživljaj, ili bolje u slikoviti lirski govor koji više zanosi svojom poezijom nego svojom refleksijom, koje, istini za volju, u njega ne manjka.

Naravno, ne treba svu Cesarićevu bol i tugu povezivati s njegovim konačnim vizijama; Cesarić je više pjesnik srca nego nekih sudbinskih i filozofskih koncepcija; »Samo sam srce, samo toplo srce, / I sve je sreća što mi oči vide« — pjeva on u svom *Ljubavnom predvečerju*. Međutim, unatoč toj »sreći što mu oči vide«, on se osjeća izoliran, zatvoren u svoj doživljaj, potišten, sâm:

»Ja ne vidim od svoje sjene
Ni sunca, ni te mlade boje.
Proljeće svuda sja i cvate,
Al ono nigdje nije moje.

Ne živim u njem, već sa strane.
I kuda god mi noga krene
Na svim je putovima radost,
A sva je radost izvan mene.

Bez pokoja sam. Kakvom tugom
Kažnjava život svog bjegunca!
Nijedna zraka nije moja
Od ovog svijeta danog sunca.« (*Proljeće koje nije moje*)

Pjesnik dakle kao da optužuje sebe za takvo stanje i doživljavanje. Očito, ima toga — te sjete i povlačenja u se — u svih pjesnika, iako je u Cesarića ta dimenzija mnogo izražajnija, makar u skladu s bitnim odrednicama njegove poezije nikada ne prelazi u očaj i pesimizam; radije ostavlja dojam lirizma i podsjeća na nekadašnji »mal du siècle« ili Welt-schmerz, koji su davali stanoviti biljeg lirskoj književnosti prošlog stoljeća. U svakom slučaju, Cesarićeva bol je mnogo sličnija toj »boli« nego suvremenim opcijama tjeskobe i besmisla.

No uza sve to, ne možemo jednostavno zaključiti da je njegova bol samo tek tako neka »pjesnička« bol. Nosi je on duboko u svom biću, komunicira je i doživljava, dapače s tim u vezi sam zaključuje:

»Čitave noći ja se tako borim
Sa očajem. I mađa nisam krikom
Zavrisnuo u mučenjima sporim,
Zaludu! On je osto pobjednikom.« (*Prije četvrt stoljeća*)

Odakle izvire taj očaj?

Jesu li mu srce i život nadahnućem? — Srce je, rekli smo, važan orijentir Cesarićeve poezije i inspiracije, ali ne smijemo zaboraviti ni na njegovu refleksiju i čestu rezignaciju. I on je toga svjestan, baš kad je riječ o sjeti i tugi:

»Ja sam već dugo vremena tužan.
Na križu mračnih misli sam propet.« (*Vjetru*)

Dok bi ovaj dvostih ponovno vraćao naše zaključke na misaonu pozadinu Cesarićeva bola, što mi velikim dijelom i prihvaćamo, cjelina pjesme cesarićevski se poigrava s dualističkim izvorom čuvstvene i misaone doživljenosti sudbine satkane od igre, radosti i unutrašnje rezignacije:

»Znam ja što hoćeš, popodnevni vjetre!
Ti rado bi s lica otpuhnuo mi sjenu.
Al ako je ona sa njime već srasla?
Ne ide to, vjetre, u jednom trenu.

Ja sam već dugo vremena tužan.
Na križu mračnih misli sam propet.
Pusti me, vjetre! S lišćem se igranj!

Pa ipak, dragi, navraći se opet!« (*Vjetru*)

Koliko god, dakle, našega pjesnika pritišću teške misli, on kao da egzistencijalno osjeća potrebu za »igrom« s vjetrom. Poziva ga da se vrati. Ta posljednja misao ulijeva povjerenja da bol nije tako kruta u njegovoj optici kakva je, recimo, u tjeskobnoj viziji literature apsurdna.

Dapače, kad smo na ocjenama Cesarićeva bola, bol za našega pjesnika nije uzaludan doživljaj, dotično tragični uvjet ljudskog života, kako ga u suvremenim opcijama shvaća moderna filozofija »condition humaine«; kao što nije ni jedina stvarnost u životu. Bol je u Cesarićevoj poeziji kršćanski otkupiteljska i stvaralački iskupiteljska: zapravo, ona je ona doživljajnija i plodnija strana naše sudbine. Dakako, u naravnom smislu. Cesarić u tom smislu prihvaća dualističku sliku života: radost i bol. Međutim, svjesno osjeća da je radost površinski refleks, dok je bol garant uspjeha i plodna kreacija:

»O sati sumnje, sati bola,
Ko stvara taj vas kleti neće;
Jer radosti su male svijetle,
A iz vas raste aureola.

Slabašnu djecu radost rađa,
I njezin porod brzo gine,
A pjesme, rasplamsane bolom,
Gore ko svjetla za daljine.« (*O sati sumnje, sati bola*)

U ovoj našoj tematski religioznoj interpretaciji Cesarićeve poezije morali bismo se spontano zapitati: koliko ima kršćanske religiozne optike, religioznog shvaćanja i doživljavanja patnje i bola u Cesarićevoj lirici? Odgovor nam se nameće sam od sebe: Vrlo malo ili, gotovo, nimalo. Ne mislimo time reći da naš pjesnik u svom izričaju i humanističkim pristupima nije crpao iz kršćanske sredine i baštini od religiozne kršćanske vizije. No dalje od toga ne bismo mogli ići. Cesarić u svom shvaćanju i doživljavanju bola ostaje na iskustveno ljudskim opcijama; bliži je svom humanističkom doživljaju i stoičkoj vrlini nego kršćansko-religioznoj slici svijeta. Dapače, kao što smo dali naslutiti, držimo da je bar djelomično izvor njegova vječitog bola u njegovoj skeptičko-monističkoj koncepciji svijeta, u kojoj se gubi religiozno osmišljenje čovjeka, te u tom vidu i konačni misao, kojima su bol i patnja popratna pojava.

»Ko slamka sam u silnom viru«

Zatvoren u svoj pjesnički doživljaj, Cesarić izbjegava svaku raspravu, svaki filozofski postupak i stav. Njegov nam misaoni svijet, uza sve životne refleksije, zbog toga ostaje nedefiniran, tajan. Često se, doduše, kroz poetsko osjeti i misaono, ali tako zgusnuto ili, bolje, slikovito da

nam konačni zaključci izmiču. Neće nam stoga biti lako odrediti Cesarićev pogled na svijet i čovjeka, odnosno izravno na ljudsku sudbinu koja nas u okvirima našega pristupa najviše zanima. Cesarićev vidokrug zadržava životne horizonte u »konkretne« vizije, u male teme i probleme. Nema u njega nemira jednog Šimića i elevacija Tina Ujevića. On, bar naoči, mnogo splošnije shvaća i rješava ljudsku sudbinu. Bez nekih traženja, dilema i kontradikcija; gotovo ga ne zanimaju sudbinsko-religiozna pitanja — vječnost i transcendencija. Njegov lirski ugođaj kao da zapostavlja i istodobno nadomješta sve druge aspekte. U takvom postupku mnoga se pitanja i problemi tek slute. Skrivaju se u nedorečenim refleksijama i ponuđenim tropima koji su vrlo tihi, pjesnički slikoviti, ili iskustveno-splošni, bez reljefnih nemira i kontroverzija. Više su poetski dani nego misaono razrađeni.

To je najčešće razlogom da se prosječni čitalac Cesarića zaustavlja na skladnom pjesničkom ugođaju, vanjskoj refleksiji i stvarno humanističkom doživljaju pjesnika. To i je, moramo priznati, lirski, pjesnički Cesarić. No dublji pogled u njegov svijet otkriva ipak i drugu stranu medalje. Njegova misaona vena, koliko god izvirala iz doživljajnog humanizma, najčešće — već smo dali naslutiti — tone u skepsi, nesigurnosti, genetičkom bolu i tihoj resignaciji. Možda ovo ne bi trebalo isticati, jer u Cesarića, unatoč zgusnutom iskustvu, misao nikada ne izbija u prvi plan; dapače njegovi se zaključci redovito gube u valovima poetskog doživljaja. No ne možemo ovdje ostati samo na artističko-estetičkoj rasudbi i ocjeni. To više što nam sâm pjesnik pruža toliko dubinskih refleksija o svijetu i čovjeku, koje nam omogućuju da u njegovim slikama osjetimo tajni »ključ« ljudske sudbine, gledane kroz njegova obzorja. Čujmo nekoliko usporedbi i metafora.

Čovjek je npr. u Cesarićevim očima »slamka u viru«, »kotač vagona«, »lišće koje vjetar trese«, »kap u slapu«, »vočka poslije kiše«. Bez obzira što su to u stvari samo pjesničke figure, metafore, one na svoj način, kroz Cesarićevu optiku, progovaraju o čovjeku. Pogledajmo ih bez većih zaključivanja; nek one govore! Evo prve pjesme iz koje smo uzeli prvu usporedbu:

»Ko slamka sam u silnom viru,
Što zahvaćena njim skakuta —
Tajanstvo ljubavi tko žudi,
Toga taj beždan i proguta.

O pleši, slamko, pleši, pleši,
Još je tu talas, površina,
I svom se suncu zlatno smiješi,
Dok te ne poždere dubina.« (Ko slamka sam u silnom viru)

Pjesnik je, dakle, odnosno čovjek »slamka u silnom viru, što zahvaćena njim skakuta«. — Odakle dolazi? Kuda ide? Čemu je tu i zašto? — o tome Cesarić šuti. Ne čudimo se toj šutnji, rekli smo da je to pjesnikov stil. No što možemo iz toga zaključiti? Znamo da ovakvo naše pitanje ne tangira puno Cesarića. On i ne želi neke zaključke. Cilj je poezije u doživljaju a ne u zaključku — odgovorio bi nam on. Međutim, i doživljaj ostavlja stanoviti biljeg, dojam, refleksiju... To je našem pjesniku dovoljno. Ako ga čitatelj na svoj način shvati ili interpretator

u širokim odjecima konotacije višestruko protumači, on nema ništa protiv toga. Takva je, naime, narav poezije i poetskoga. No bez obzira na različite dojmove i doživljaje čitatelja i interpretatora pjesma je u svojoj osnovnoj poruci dovoljno transparentna. Pojačava to onaj valcer: »O pleši, slamko, pleši, pleši . . . / Dok te ne poždere dubina.«

Moramo ovdje upozoriti da Cesarić kao rijetko koji pjesnik bira i mjeri svoje riječi. Oprezno izbjegava »teške«; brižljivo ih zamjenjuje tihim lirskim izričajima. Stoga nas čudi što u završnici navedene pjesme upotrebljava predikat »poždere«; to više što bi bio običniji i blaži »proguta«; vir, kažemo, guta, ne »ždere«. Zašto je ipak pjesnik ovdje izabrao »tvrđi« glagol? Ako pomislimo da je tu presudnu ulogu pri izboru imala »tragika« ljudske sudbine, očito nećemo pogriješiti. Tragičnije je kad vir »ždere«, nego ako »guta« . . . No i bez toga pjesma govori dovoljno sama po sebi. Čovjek tu, stvarno, malo znači. Ne vidi mu se izvora ni smisla. Mogli bismo ga, doduše, shvatiti u vidu Pascalove trske, ali dok Pascal odmah, paralelno, tu trsku valorizira kroz njezin um i konačnu veličinu, u Cesarića se to ne samo ne osjeća, nego, naprotiv, kao da ničega toga nema.

Iako u drugoj i drugačijoj poziciji, Cesarić se također uspoređuje s »kotačem vagona«. Dok se vozi željeznicom, on se nekako sumorno osjeća i u jednom se momentu vidi u spomenutoj usporedbi. Čujmo cijelu pjesmu; i ona dobrim dijelom ilustrira naše slutnje:

»Telegrafski stup, telegrafski stup,
I smrznuto polje,
I pogled zasićen i tup,
I život bez volje.

Mijenjaju se krajevi i postaje,
Ali tuga, tuga ostaje.
Nosim je od stanice do stanice,
Nosim je od granice do granice.

Osjećam da sam ko kotač vagona,
Koji Sila vazda u daljinu nosi
I pokreće,
Ali on se vječno oko svoji osi
Okreće, okreće.« (*Željeznicom*)

Ne asociraju li nam ta »Sila« i to »okretanje« panteistički prsten kružnog bivanja i zbivanja u kozmosu i povijesti?

Pjesnik mističnih poetskih rezonancija, zarobljenik čuvstva, Cesarić se ne može oteti svom »vječitom« bolu i skeptičnim slutnjama, kroz koje, sigurno, progovara i ljudska sudbina. Stoga će nas u drugoj pjesmi tugaljivo usporediti s lišćem i njegovim treptajem na vjetru:

»O, ima tuga čuvanih u krvi
Koje vrijeme ne ništi, već jača —
I najedanput nademo se tako
U grču jednog iskonskoga plača!

Da l' nam se oči mute, ili krijese,
Mi smo ko lišće koje vjetar bese.
Otkuda duva? Sa gore il s mora? —
To lišće ne zna, tek tresti se mora.« (*Srce, I.*)

Mada je ova pjesma izravno zasnovana na »pređi« srca, tako da u njoj ne moramo tražiti dubinsku potku, stanovite nam refleksije otvaraju šire poglede. Znamo, istina, da naš pjesnik bježi od »dubinskih« tema i zaključaka, ali vidimo kako se njegove misli »prokradaju« kroz tihi lirizam. Pokušamo li stoga njegovu zadnju kiticu dosegnuti, morat ćemo izravno zastati na skepticizmu i nemoći čovjeka da shvati svoju sudbu i sudbinu.

Nasuprot navedenim naoči slučajnim vizijama i usporedbama čovjeka sa »slamkom«, »kotačem« i »lišćem«, evo nas pred jednom vedrijom, egzistencijalno optimističijom poredbom. Riječ je o Cesarićevu *Slapu*:

»Teče i teče, teče jedan slap;
Što u njem znači moja mala kap?
Gle, jedna duga u vodi se stvara,
I sja i dršće u hiljadu šara.
Taj san u slapu da bi mogo sjati,
I moja kaplja pomaže ga tkati.« (*Slap*)

Doista, izvrsne i misao i pjesma! Vedra i prozračna, ova inspiracija nadahnjuje i osvaja. Nije, rekli smo, Cesarić nije pesimist. *Slap* bi ga mogao, kad bi trebalo, za sve iskupiti. Optika ove pjesme baca snažno svjetlo na tihu sjetu i tolike rezignacije Cesarićeve poezije. O njoj bi se moglo dugo govoriti; mogla bi biti inspiracijom za čitavu jednu životnu filozofiju. Ne ćemo se ovdje u to upuštati. Nas će primarno zanimati eventualna sudbinsko-religiozna opcija *Slapa*. Pod tim vidom možemo slobodno kazati: Nije čovjek u Cesarićevim očima promašeno biće, suvišni upitnik i zaborav, kako bi kazali neki egzistencijalisti. Čovjek je aktivno, korisno, produktivno, stvaralačko biće. Ima se čemu i s čim radovati. On stvara, rađa kreira... Promatramo li ga kroz ovovremensku stvaralačku optiku, ponosno, »gordo«, kako reče Gorki, zvuči njegovo ime.

No, može li se nešto više od toga iz Cesarićevih riječi izvući i zaključiti? S obzirom da smo na ukrašavanjima vjere i nevjere nas u prvom redu zanima religiozni »zvuk«, koji ovdje u ovom odjeljku tražimo kroz sudbinski »zov« pjesnika. Na žalost, ako želimo ostati objektivni, ne možemo nešto određenije na temelju *Slapa* kazati. Istini za volju, ova se pjesma divno uklapa u kršćanske vizije, shvaćanja i nadanja. U tom smislu bismo je mogli i religiozno interpretirati. Čovjek je, recimo, sudionik i sustvaratelj života i povijesti, suradnik Božji i baštinik vječnosti. Njegov trud nije promašen... Kako, međutim, poruka ove pjesme dopušta široka tumačenja, ona se sretno uklapa u razne nazore i shvaćanja o svijetu i životu, radu i čovjeku. Cesarić u svom humanističkom obzoru sve to dopušta. Možda bi se mogla i panteistički shvatiti. No, ne možemo kazati da je ovo religiozna pjesma.

Ima još jedna Cesarićeva zanimljiva usporedba: to je *Voćka poslije kiše*. Ako bismo joj dali figurativno-ilustrativnu funkciju u našoj metaforično-refleksivnoj poeziji, onda bi se i ona mogla u široj konotaciji odnositi i na čovjeka. Ta voćka, kaže pjesnik, prima svu svoju ljepotu od časovitog trenutka, od nečega drugoga nego što ona u stvari jest. Čujmo to:

»Gle malu vočku poslije kiše:
Puna je kapi, pa ih njiše.
I bliješti, suncem obasjana,
Čudesna raskoš njenih grana.

Al nek se sunce malo skrije,
Nestaje sve te čarolije.
Ona je opet, kao prvo,
Obično, malo, jadno drvo.« (*Vočka poslije kiše*)

Nema sumnje, prihvatimo li ponuđenu figurativno-refleksivnu plastičnost ove slike, u njezinoj analogiji sve do čovjeka, možemo doći do raznih, pa i do nekih religiozno-kršćanskih asocijacija. No u krajnjoj crti trebalo bi odgovoriti tko je »sunce« u usporedbi čovjeka s »običnim, malim, jadnim drvom«. Možemo li jednostavno pomisliti na Boga? Zašto ne? Nama je to moguće. Ali, po svemu sudeći, Cesarić nije išao tako daleko. Stoga naše asocijacije koje nam je pobudila pjesnikova slika — ostaju samo naše.

Poredba opjevane vočke dopušta doista široke analogije. Međutim, ne bismo mogli iz toga izvoditi Cesarićeve određene religijsko-sudbinske koncepcije. Iznevjerili bismo se načelima interpretacije, ako bismo pokušali do kraja ići u tom smjeru. U jednu riječ, bogata simbolika i refleksivnost Cesarićeve lirike omogućuju često stanovite prizvuke i koneksije humanističkoga, poetskoga i religioznoga. No u ovakvoj studiji ne smijemo forsirati pjesnikove »zaključke«, pa makar nam pjesničke slike dopuštaju i šira, plastičnija tumačenja. I čovjek je, sigurno, u Cesarićevim očima sličan »vočki poslije kiše«, ali ta analogija ne određuje nipošto njegova sudbinsko-religiozna shvaćanja.

Ne želimo, dakle, na temelju iznesenih poredaba stvarati velike zaključke ni u jednom ni u drugom smjeru. Nema u njima puno ni vjere ni nevjere. Tek svojom simbolikom i tihim skeptičkim prizvucima vode nas u područja Cesarićeve misli i slute neodređenost Preradovićeve poruke: »Plovi, plovi, moja lađa...«

Mogli bismo još navoditi pjesnikove slike, misli i poredbe, no ne bismo se mnogo dalje makli od ovoga što smo vidjeli. Reziđnantne refleksije Dobriše Cesarića najčešće tonu u boli i prolaznosti (usp. *Kronos, Ma kako uzdiglo se srce, Stara vaza i ruke*), gube se u poetskim reminiscencijama ili nestaju u nijemim jekama:

»Smrt radosti polako truje.
I tamnu pjesmu prolaznosti
Sve glasnije mi uho čuje.« (*Zapis o vršnjacima*)

Mistik lirizma, ljubavi i tišine

Iako nam je to cilj, još se nismo izravno sreli s vjerom i nevjerom Dobriše Cesarića. Nećemo ni ubuduće za to imati mnogo prigode; ali su, zato, stanoviti odjeci ipak primjetljivi. Cesarićev religiozni fundus vrlo rano se, vidjet ćemo, pretvorio u mistični lirizam, panteistički optimizam i skeptične rezonancije njegova unutrašnjeg bića. No prije nego na to prijedeno, zaustavimo se još malo na njegovu toplom lirizmu koji je rastao iz duhovne mistike i genetičke povezanosti Bitka i bića.

Nije Cesarić, rekli smo, samo pjesnik tuge i bola. Nosio ih je on duboko u sebi, ali uz sjetu, tugu i bol, u njemu su progovarali i svijetli vidici. Ljubav ga je zanosila, životna stvarnost podržavala. Svjetla mu je trebalo, i on ga je dovoljno nalazio da nije nikada potonuo u tami. Iako je i pred njim ostajao sumnjičav i nijem, nije ga se nikada odricao:

»Ko da mi šapću ta svjetla daleka:
Ne kloni! Nešto radosno te čeka!
U dublji zanos ili ljubav novu —
Kuda me zovu?« (*Većernji vidik*)

Zvala su ga, sigurno, u ljubav i zanos; i koliko god se on sumnjičavo prema njima odnosio, spontano ih je slijedio. Tu, u tim horizontima treba tražiti njegovu vjeru u život i čovjeka ili, drugim riječima, misteriozne dubine njegove poezije u kojima, uz natuknute misli i slutnje, neprestano progovaraju odjeci spiritualističkog lirizma i komunitarne veze u ljubavi i jedinstvu bića. Zahvaljujući takvom prirodnom religiozumu svoje duše, Cesarić zrači ljubavlju i toplinom, dapače zanosom i optimizmom:

»U suton, kada prve zvijezde
I prve gradske lampe sinu,
Kad ljubavnik o dragoj sanja,
A pijanica o svom vinu —
Ja tiho hodam pored kuća
U kojima se svjetla pale;
Sva zla, i nevolje, i sumnje
Najednom budu posve male.
I smiješim se u meki suton,
Od zapaljenih zvijezda svečan,
I osjetim dubinu svega,
I da je život vječan — vječan.« (*U suton*)

Stoga on tako lagano i brzo zaboravlja na sve udarce i sumnje; nešto ga iz dubina bića neprestano zove na »novu plovidbu«:

»Vedri se nebo. Sunce se rađa.
Plovi iz luke jedna lađa;
Jedna što dugo stajaše u doku,
Sva izbijena, s ranama na boku.
More, ko mati, vuče je na krilo.
Ljulja je, šapće: Ništa nije bilo.« (*Na novu plovidbu*)

Odakle taj mir i optimizam, nakon zamora i »rana«? Ima li tu religioznih, transcendentnih vidika? Ne treba ih sasvim isključiti, ali ih ne možemo isticati. Možda će nam u tome — da to shvatimo — donekle pomoći konačni zaključci o Cesarićevoj vjeri i nevjeri; no nećemo moći, u osnovi, mnogo dalje ići od već spomenutog unutrašnjeg misterija ljudske duše, koji je u Cesarićevoj poeziji lirski i humanistički plodan.

Taj isti supstrat dopušta Cesariću da majstorski ponire u psihologiju i tajne života. Zato, usprkos svemu, on nalazi zanosa i snage da prihvati život ovakav kakv je, štoviše, da od »bolova i sumnja u srcu stvara zlato« i tako »vrši poziv svoj«:

»Prigno sam pred životom čelo
Upoznavši mu mudru dvojnost:
Što najjače u srcu peče,
Postat će najviša opojnost.

Jer život — alkemista stari —
Umijeće znade nepoznato.
Od muka, bolova i sumnja
U mome srcu stvara zlato.

Što dublji mi je bio bol,
U većem sjaju je umino.
I tako vršim poziv svoj:
Od suza praveći vam vino.« (Spoznanje)

Pjesnik je očito svjestan svog pjesničkog progonstva, ali i svoje plemenite i svijetle zadaće. Ne živi on samo za se, ne pjeva samomu sebi. Nije li na početku svoje *Lirike* u *Kriku* jasno kazao i za koga pjeva? »Braća neznana, daleka« duboko mu leže na srcu. S njima on živi i suosjeća, za njih, konačno, i pjeva:

»Zavrisnuvši svoj vrisak u svijet
Da ukolo traži jeku,
Razdijelio sam svoje srce
Međ braću neznanu daleku.« (Krik)

Pjesnik tihog bola, Cesarić je istodobno poklonik lirskih rezonancija bića, »međuovisnosti« u svemiru. Ako bismo stoga posebno isticali njegovu sentimentalno-životnu ljubav, ne bismo dovoljno jasno izrazili svoj sud o dubinskim odjecima Cesarićeva srca kad je riječ o njegovu humanističkom odnosu prema intimi stvari i života. Nije u njega izostala, vidjet ćemo, ni topla riječ o braći u bijedi, iako mu lirski treptaj ne dopušta da prijeđe u proteste i pobune. U svakom slučaju, vrlo je snažno, emotivno i blisko Cesarićevo suosjećanje i suživljavanje s najintimnijim otkućajima srca i rezonancijama Svijeta. To je ta dubinska ljubav, kojoj je sentimentalna, jer je najopipljivija, samo najplastičnija forma. Ima te ljubavi i tog zanosa u Cesarića. No i u toj se inspiraciji osjeća cesarićevska komutativna briga i unutrašnja dubinska rezonancija duša:

»Njene mi oči nisu dale
Zaboraviti posve na nju.
One su samo meni sjale
Na mojem dugom putovanju.

Kao da hoće da me brane,
Sve moje pratile su pute.
A u tegoba pune dane
Pogledahu me zabrinute.« (Pratnja)

Životni misticizam zrači iz svake Cesarićeve teme. Redovito su to male, skladno rimovane pjesme, od jednog daha, pune lirskog ugođaja. Ako je istina da nema lirike bez religiozno-mističnih dubina, u kojima se čuju rezonancije Bitka, onda je Cesarićeva poezija snažno impregnirana lirskim, mistično-religioznim doslusima. Ne poričući taj odnos, moramo ipak priznati da se u Cesarića više osjeća poetski misticizam nego religiozni doživljaj i transcendentni zov:

»Ja ćutim da sam nečim taknut.
Ko dahom. Al ne znam čime.
Da l' za mnom, draga, pružaš ruke,
Ili si rekla moje ime?

U meni sada sve je tiho.
Ja čekam znak tvoj da se javi.
Ja čekam budno, čekam žudno:
Ja bdim u jednoj višoj javi.

Marina, to je noć tajanstva:
Ceznuća putuju po tmimi,
I ovaj osmijeh na mom licu
Primit ćeš negdje u daljini.« (*Tajanstva*)

Religiozni okviri Cesarićeve poezije

Cesarićev svijet, već smo to uočili, ostaje stoički zatvoren u njegovim refleksijama i doživljajima. Teško je u nj prodrijeti. Spomenuti lirizam više nam u tome priječi nego pomaže. Zbog toga nam ni njegova religiozna stajališta neće biti tako lako pristupačna. Rijetke su njegove religiozne ispovijedi. Vjera ga gotovo ne uznemiruje i ne zanima. Ili, bolje, najradnije u to ne ulazi. Nevjera isto tako. Nije ni nju nikada isticao. Pa ipak, u jednoj ovakvoj analizi moramo nešto pronaći; vidjet ćemo da i toga ima: kad izravno, kad neizravno, otkrit ćemo i promotriti i Cesarićevu vjeru i nevjeru.

U Cesarićevoj prvoj zbirci, *Lirici* (1931), najboljoj među pet-šest njegovih pjesničkih izdanja, nailazimo na nekoliko pjesama koje upućuju na religiozna obzorja mladog Cesarića. U stvari, mogli bismo već sada upozoriti da su ta obzorja karakteristična ne samo za mladoga nego za čitavoga Cesarića, jer kao što on nije mijenjao svoje pjesničke odrednice, tako nije niti mijenjao, pa ni bitnije dopunjavao svoja religiozna shvaćanja. Tako npr. već 1923, kad je imao dvadeset i jednu godinu, u pjesmi *Kad budem trava* kao da s vremenskim biološkim svršetkom sluti i svoj konačni osobni svršetak, ili možda, u najboljem slučaju, predviđa neki panteističko-reinkarnacijski proces »seljenja«, odnosno prelaženja u nova bića, što će nešto kasnije, u istoj zbirci, jasno odraziti u svom *Povratku*. Neće on ni tu — budimo kritični — jasno pokazati svoj svijet, ali su mu okvirni horizonti dovoljno uočljivi i, donekle, indikativni. Ponovit će ih na svoj način, tiho i suspregnuto, u više navrata, da bi se, možda, najjasnije opetovao, već gotovo kao pedesetogodišnjak, u *Pjesmama* (1951), primjerice u *Pjesmi mrtvog pjesnika*. Slična problematika, motivi i poruka u ove dvije pjesme određuju, i vremenski i sadržajno, religiozne granice Cesarićeve poezije. Nema u njima, odmah ćemo vidjeti, izravnog religijskog govora i odnosa, ali su slutnje i šutnje karakteristične za pjesnikova duhovna obzorja. Čujmo prvu pjesmu:

»Možda će onda bolje da bude
Kada se jednoga dana preselim
U crve i u zemne grude.

Ljuljat ću se u travama veselim,
Mjesečinom i suncem poliven,
Rasitnjen i dobro skriven.

Ništa mi neće ostati od uma,
Nijedna misao mrtvog duha;
Ja neću imati ni uha ni sluha
Da slušam tišinu svojega šuma.

Ako me kada stanu i kosit,
Neće mi bola nanijeti kosa —
Jedini teret koji ću nositi
U novom životu biti će rosa.« (*Kad budem trava*)

Čitamo li Cesarićevu memoarsku prozu, npr. *Moje osječko đakovanje*, doznat ćemo uz škrte podatke da mu i kasnije »padaju na pamet tedeumi« koje je molio u baroknoj crkvi sv. Mihovila u Osijeku, što bi uz njegov kršćanski odgoj i duhovna obzorja njegova rodnog grada, Slavonske Požege, govorilo o njegovim lirskim religioznim doživljajima i stanovitoj praksi. Međutim, ova pjesma, ispjevana, kako rekosmo, vrlo rano, kao da odudara od kršćanskog religioznog poimanja čovjeka i njegove eshatologije. Pokušali mi bilo kako shvatiti pjesnikove riječi: »Ništa mi neće ostat od uma, / Nijedna misao mrtvoga duha« — teško ćemo ih uskladiti s vjeronaučnim postavkama koje je kao srednjoškolac u školi slušao. Naravno, moramo respektirati licentiam poeticam i u sadržajno-metaforičnom smislu. Stoga sama slika, usporedba ili pjesnička vizija »trave« u koju se »pretvara« ne moraju na prvi mah materijalistički biti shvaćene; pjesnik računa sa simbolikom i metaforikom. Nećemo zato ići na racionalističku interpretaciju; normalnije je poeziji poetski pristupati. Pa ipak, kad već moramo nešto reći, treba priznati da je konačni dojam koji ostavlja ova lijepa lirska pjesma areligiozan. Ako ćemo je suditi s kršćanskog stajališta, ona u svojim krajnjim konsekvencijama odiše panteizmom ili nevjerom. U cjelini kao da sili na zaključak da se pjesnik kreće u monističkoj koncepciji svijeta, u kojoj se čovjek gubi i tek, možda, u metamorfozi, u razvoju slijedećeg bića ili metempsihozi, otkriva svoju pankozmičku sudbinu.

Nije li to na isti način shvatio jedan drugi naš hrvatski pjesnik izrazito kršćanske orijentacije, Ante Jakšić, kad se osjetio ponukanim da pjesniku »odgovori« u pjesmi s izravnom opozicijom: *Nikada neću biti trava*. Čujmo, usporedbe radi, prvu i zadnju kiticu Jakšićeva »odgovora« Cesariću:

»Nikada neću biti trava pod teretom jutarnje rose,
 Ni cvijet koji će rasti na nekoj sunčanoj stazi.
 Dosta sam podnio bola u ovom životu hladnom
 Pa zašto i poslađe smrti da me netko još gaji? (...)
 I kada tijelo moje u zemlju s biljkama side
 I jablani se mirno pod snijegom večernjim zkruse,
 Modra će ponijet me krila među daleke zvijezde,
 A trava postaju oni koji nemaju duše.«

(*Nikada neću biti trava*)

Ne mislimo, doduše, da je to direktni odgovor; to više što je Jakšićeva pjesma mnogo mlađa, ali po nekim paralelizmima ne samo da podsjeća na Cesarićevu, nego joj se izravno suprotstavlja.

Ako bismo u ovu a-religioznu liniju uvrstili i već navedenu *Pjesmu o smrti* (usp. str. 361), naše bi se slutnje samo pojačale, jer i *Pjesma o smrti* tako cesarićevski »šuti« o religiozno-eshatološkoj sudbini čovjeka, da nam spontano u ovakvoj interpretaciji sugerira skeptične zaključke. Dodamo li tim pjesmama iz *Lirike* npr. pjesmu *Mrtvac* iz *Izabranih stihova* (1942), koja jednakom tišinom i šutnjom prikriva temeljno ljudsko pitanje uz temu smrti, onda se ne možemo oteti dojmu da pjesnik ne samo ne želi ulaziti u tu problematiku, nego da o njoj nema što reći. Takvo, eventualno, stajalište otkriva konačno skeptični ili, u najboljem slučaju, humanističko-stoički odnos prema životu, smrti i njihovim tajnama.

Dodamo li ovome već navedeni refren iz njegove u starijim godinama spjevane pjesme *Zapis o vršnjacima* (usp. str. 367), u kojemu ostaje mramorno nijem pred religioznim asocijacijama, stječe se dojam da naš pjesnik zatvara sudbinsko-transcendentne mogućnosti ljudskog bića u ovozemne granice.

Sve se to s vremena na vrijeme javlja i tiho odjekuje u Cesarićevoj poeziji, da bi u spomenutoj *Pjesmi mrtvog pjesnika* nešto jasnije progovori- lo. Dakako, ponovno cesarićevski, misteriozno poetski, nenametljivo:

»Moj prijatelju, mene više nema.
Al nisam samo zemlja, samo trava.
Jer knjiga ta, što držiš je u ruci,
Samo je dio mene koji spava.
I tko je čita — u životu me budi.
Probudi me i bit ću tvoja java.

Ja nemam više proljeća i ljeta,
Jeseni svojih nemam, niti zima.
Siroti mrtvac ja sam, koji u se
Ništa od svijeta ne može da prima.
I što od svijetlog osta mi života,
U zagrljaju ostalo je rima.

Pred smrću ja se skrih (koliko mogoh)
U stihove. U žaru sam ih kovo.
Al zatvoriš li za njih svoje srce,
Oni su samo sjen i mrtvo slovo.
Otvori ga i ja ću u te prijeći
Ko bujna rijeka u korito novo. (...)

Sav život moj u tvojoj sad je ruci.«

(*Pjesma mrtvog pjesnika*)

Moramo ponovno priznati da je Cesarić vrlo diskretan; poetsko je a ne idejno, pa ni religiozno, njegov osnovni cilj i duhovno ozračenje; a to ozračje vrlo škrto otvara vrata ispovijedima i misaonim zaključcima. Tako je i u *Pjesmi mrtvog pjesnika*. Ne bi trebalo ni iz nje previše zaključiti. Zajedno s navedenom *Kad budem trava* i suspregnutim aluzijama tek spomenutih naslova ona predstavlja okvirni krug i diskretni indikator Cesarićevih religioznih nadahnuća. Panteističke vizije i skeptička optika taj krug će ponešto proširiti, ali ga neće bitno promijeniti.

»Možda je pao trak istine u me,
A možda su sanje.«

Već smo sigurno shvatili da Dobriša Cesarić ne želi u svojoj pjesmi poučavati, uvjeravati ili docirati. Dopusšta on, dakako, razna tumačenja, pa i zaključke; no njegov je forte lirski ugođaj, čista poezija. Refleksije su drugotne. Doduše, spontano izviru iz Cesarićevih rima, ali pjesnik to nikada tendenciozno ne koristi u funkciji neke ideologije ili poruke. Neće li zbog toga u svom *Povratku*, u kojemu, kako ćemo odmah vidjeti, najizrazitije očituje svoje panteističko-reinkarnacijske poglede, i sam dvojiti o onome što kaže? Ni sam ne zna je li to istina ili sanja. Zanimljiva je ta pjesnička dvoumica koja u nijansama prelazi u slutnju i iz slutnje u dvojbu. No usprkos tome jasni su horizonti ove vrlo lijepe, lirске kompozicije. S jedne strane heraklitovski val kružnog zbivanja i bivanja, protkan budističkom karmom i pjesničkim prstenom reinkar-

nacije i metempsihoze, s druge tipični skepticizam suvremenog mislioca — određuju konačne okvire Cesarićeva životnog i religioznog shvaćanja i prihvaćanja svijeta. Protkan ljubavnim motivom jednog, možda novog, budućeg susreta, *Povratak* zatvara svoj kružni prsten istodobno s velikom skepsom i dubokom nadom:

»Tko zna (ah, nitko, nitko ništa ne zna.
Krhko je znanje!)
Možda je pao trak istine u me,
A možda su sanje.
Još bi nam mogla desiti se ljubav,
Desiti — velim,
Ali ja ne znam da li da je želim,
Ili ne želim.

U moru života što vječito kipi,
Što vječito hlapi,
Stvaraju se opet, sastaju se opet
Možda iste kapi —
I kad prođe vjenčost zvjezdanijem putem,
Jedna vječnost pusta,
Mogla bi se opet u poljupcu naći
Neka ista usta.

Možda ćeš se jednom u veče pojaviti
Prekrasna, u plavom,
Ne sluteći da si svoju svjetlost lila
Mojom davnom javom,
I ja, koji pišem srcem punim tebe
Ove čudne rime,
Oh, ja neću znati, čežnja moje biti,
Niti tvoje ime!

Pa ako i duša u tome trenutku
Svoje uho napne,
Sigurnim će glasom zaglušiti razum
Sve što slutnja šapne;
Kod večernjih lampa mi ćemo se kradom
Pogledat ko stranci,
Bez imalo svijesti koliko nas vežu
Neki stari lanci.

No vrijeme se kreće, no vrijeme se kreće
Ko sunce u krugu,
I nosi nam opet ono što je bilo:
I radost, i tugu.
I sinut će oči, naći će se ruke,
A srca se dići —
I slijepi za stope bivšega života
Njima ćemo ići.

*

Tko zna (ah, nitko, nitko ništa ne zna,
Krhko je znanje!)
Možda je pao trak istine u me,
A možda su sanje.
Još bi nam mogla desiti se ljubav,
Desiti — velim,
Ali ja ne znam da li da je želim,
Ili ne želim.« (*Povratak*)

Doista vrlo uspjeta pjesma! U tome joj pomažu i pjesnikove slutnje, nade, očekivanja i sumnje. *Povratak* je tkan na ljubavne krošnje, ali

mu je sadržaj širi i dalekosežniji od naših običnih ljubavi. Ovdje je progovorila dubinska vizija pjesnikova svijeta. Vanvremenski horizonti i sudbinske odrednice kroje njegove dimenzije. Ima u njima mnogo pjesničkoga, lirskoga, ali istodobno i mnogo vizionarskoga, imaginativnoga. Ostaje li što prostora za sudbinsko i religiozno? Ostaje utoliko, što se u tim dimenzijama ocrtavaju metafizičko-spiritualističke koncepcije Cesarićeva eventualno novog »susreta«. Jer, u svim promjenama i metempsihozama — nešto »isto« ostaje.

Povratak je objavljen u prvoj zbirci, u *Lirici*; to upućuje da se naš pjesnik vrlo brzo zatvorio u svoj poetski svijet sumnje i panteističke slutnje, koje su ga rano prepustile skepsi i rezignaciji.

Misterij vjere i nevjere u Cesarićevoj »Molitvi«

Mada smo duboko zašli u tkivo Cesarićeve lirike, još nismo izravno susreli ono za čim tragamo: jasne glasove Dobrišine vjere i nevjere. Držimo da smo u dosadašnjim navodima i raščlambama otkrili neke odjeke njegova stvarnog religiozuma ili barem da smo dali naslutiti kuda se kreću njegovi horizonti misaonog, životnog i sudbinskog poimanja čovjeka; vrijeme je da izravnije zavirimo u njegov intimni religiozni svijet. Ono što toliko skriva u tolikim pjesmama otkriva nam Cesarić, na svoj način, u izrazitim kontrapozicijama svoje *Molitve*. S tog gledišta *Molitva* je doista bizarna i istodobno, zanimljivo, vrlo karakteristična za našega pjesnika. I ona se je pojavila već u *Lirici*, što ponovno potvrđuje našu pretpostavku da se je Cesarićev religiozni krug vrlo rano ustalo.

Zanimljiva je stvarno ideja Cesarićeve *Molitve*. Nisam takvo nešto susreo u čitavoj literaturi koja mi je tokom mojih studija naše i svjetske književnosti došla do ruku. Duboko religiozna po svoj inspiraciji i molitvi, istodobno je ateistična po svojoj najavi i pjesnikovu priznanju. U njoj se u jedan mah vidi i doživljava misterij vjere i nevjere u ljudskoj svijesti, spoznaji i duši. Ne znam kako ćete je doživjeti, no pažljivo je čitajte, pa će vam sigurno jasno upasti u oči dva dijela, dvije kontrapozicije pjesnikova bića: izražene u iskrenom ateističkom priznanju i duboko doživljenoj molitvi:

»Što htjedoh reći, davno sve sam
U djetinjstvu još reko bogu,
Ali da nisam kakav jesam
I da vjerovat još mogu,
Za ovo dijete, koje volim,
Ovako boga bih da molim:

Svojim si zvijezdama napiso
U prazno nebo sve sudbine,
I mi smo samo tvoja miso,
Što sija zvijezdama iz trnane.
Svejedno da li ćemo stići
Na vrhove il past u bezdan,
Mi moramo tek ići, ići
Svuđ kuda put nas vodi zvjezdan!

O dobri Bože, ako one
Zvijezde što sjaju njoj sudbinu

U nevolju i jad je gone,
U očajanje i crninu,
Milostiv pogled na nju svrni,
Gle, ima oči kao lane,
Od budućih joj dana crnih
Učini, Bože, svijetle dane!

Sve zvijezde što joj život mrače,
O dobri Bože, ti ugasi —
Sve one zvijezde koje znače
Besanih noći sijede vlasi,
I onih koje bolest nose
U svojem sjaju bljedom,
I one koje prijete bijedom.
I one koje prijete bijedom.

Al ako nećeš da ih zgasiš
I ako iskušenja treba,
Ti moraš, Bože, da je spasiš
Pred ponornima mostom neba.
I nemoj da joj život zgadiš,
Odrediv puno bola za nju,
A kada spustiš ruku na nju,
Spusti je samo da je gladiš!« (*Molitva*)

Zanimljivo! Pjesnik ispovijeda svoju nevjeru, da bi unatoč tome u njemu progovorila duboko doživljajna vjera, prava iskrena molitva. Pod tim utjecajem, i sam svjestan svoje podvojenosti, riječ Bog, u novijim izdanjima, u prvom, uvodnom dijelu piše malim početnim slovom, dok ga u molitvenom predanju bilježi velikim, da bi tako i tehnikom pokazao vlastitu dvojnost — misterij vjere i nevjere.

Objavljenja još u *Lirici*, ova pjesma nije u nekim zbirkama ponovljena, u Zorinu i Matičinu izdanju iz 1976. u dogovoru s pjesnikom uvrštena je u ciklus *Obasjani trenuci*. Zbog svog ispovijednog tona predstavlja važan podatak o Cesarićevim religioznim interferencijama, tako da nam je svojom unutrašnjom logikom nametnula glavni naslov: *Dobriša Cesarić ili tajna ljudske duše*. Doista, tajanstvena je ova pjesma u svojim kontrapunktima i opozicijama. Izvire iz iste svijesti i duše, a tako oprečno svjedoči: priznanje nevjere gubi se u žarkim povjerenjima molitve, molitvena toplina vjere nestaje pred izriječkom priznatom nevjerom. Misterij je to! Psihologija ga ne može do kraja protumačiti ni teologija razumjeti; a, evo, književnost ga — jednako kao i život — jasno očituje.

Ne potcjenjujući pjesnikov uvod, ne možemo a da se ne zapitamo: Može li se, zaista, ovako nadahnuto moliti, ako se stvarno ne vjeruje u Boga? Tko više cijeni pjesnikovu izjavu, reći će da može; tko pak dublje doživi molitvu koja iza nje slijedi, najiskrenije će u to posumnjati. Bilo kako bilo, misterij ostaje. Vjera i nevjera nisu uvijek čiste danosti, vrlo često se međusobno sukobljavaju, zalaze jedna u drugu, u istoj se pjesmi interferiraju i u nijansama u životu prožimlju. Možda je to konačni odgovor na Cesarićevu zaista misterioznu *Molitvu*.

»Ti, koji netremice gledaš
U ponore i zamke mnoge«

Ima u Cesarića još jedna molitva: *Molitva za smirenje*. Napisana je nešto poslije spomenute; i u njoj se pjesnik na svoj način ispovijeda;

no u njoj nema tako oštih stavova i izrazitih religioznih kontrasta kao u prvoj. I nadhnuće je u ovoj skromnije. Navest ćemo je, da bi smo što iscrpnije prezentirali Cesarićeva religiozna stanja:

»Ti, koji netremice gledaš
U ponore i zamke mnoge,
Znaš da u nijemom plesu zvijezda
Zaplesaše i moje jadne noge.

Budnim sam uhom često vrebo
Beskrajne harmonije zvuke,
A kada mišljah, da ih načuh,
Bogate bile su mi ruke.

Treperio sam kao list
Na tvome vjetru iz visina;
Opijen, druge sam opajo
Iz podruma ti kradući vina.

Veliki zanos ti mi dade
Za malu sreću, što mi uze
Dizo sam ruke! Smijao se!
Niz lice su mi tekle suze.

Pa ipak, da li njima zalih
Ma i na golej stijeni vrijesak?

Zaludu bješe sve, zaludu:

U jalovi sam plako pijesak.« (*Molitva za smirenje, I*)

S kime se to razgovara naš pjesnik? Je li to osobni Bog ili panteističko-pankozmički Bitak? Možda će nam drugi dio iste pjesme u odgovoru pomoći:

»O Bože, što mi daješ dane
I darivaš me plimom srca,
U tvojoj mreži ja sam riba,
Što ljeskajući se koprcu.

Bez izlaza je tvoja mreža,
Ljeskanje slast je tek za druge,
A noći, pune tvoga daha,
Tako su teške, tako duge.

Prestani, Bože, biti javom
To srce, klonulo od bdijenja.

Pokrij mi ime zaboravom,

Odaha daj mi i smirenja! (*Molitva za smirenje, II*)

Teška je to molitva; no ipak, očito, osobnom Bogu. U mučnim časovima vlastitih sumnja i nemira Cesarić je, dakle, gorko molio. Ali je ipak molio. Nešto sumorno i trpkoprogovara iz ove molbenice, puno zamora i razočaranja; ima tu nemirnih asocijacija i nezgodnih komparacija, sumnje i nemira; čovjek je, dotično sam pjesnik, u Božjoj mreži... No, ipak, molitveni zvuci kao da ublažuju pjesnikovu gorčinu i oporbu, premda ni u njima nema toplih predanja i tihih lirskih, da ne kažemo religioznih, povjerenja. Zanos i toplina pjesnikove duše rasli su, priznaje, na tihim slutnjama religioznih nada i spoznaje; tada je on »treperio kao list«. Međutim, bol i zamor u životu radali su skepsom i razočaranjem i — »Zaludu bješe sve, zaludu«; pjesnik je u svom nemiru posumnjao u se i svoj trud. Poput *Pjesme gorke* i ova, među rijetkim Cesarićevim pjesmama, jetko pogađa stvarnost: više je kritički sudi i odbacuje negoli prihvaća.

»Ti, što žrtve za života bjehu,
Ostaše i poslije smrti žrtve.«

Rekli smo već da Cesarić u svom zanosu ili, čak, u tihoj rezignaciji stoički prihvaća svijet. No ima, vidimo, časova kad se nešto i u njemu buni, kad ga izaziva postojeći red i poredak ili mori konkretna, prirodna, sudbinska ili društveno-povijesna stvarnost u kojoj se čovjek nalazi. Tih je on i tada, liričan; nema teških riječi i osuda, makar se radilo o društvenoj nepravdi i njegovu unutrašnjem neslaganju s kreacijom takvom kakva je.

Pa ipak, pjesnik lirskih doživljaja, Cesarić je, konačno, i pjesnik ljudske stvarnosti. Nešto ga je sililo da se unatoč svom lirizmu s vremena na vrijeme osvrne i na ljudsku bijedu. Nosio je on u sebi žarki osjećaj ljubavi i solidarnosti, iz kojih je izbijao njegov humanizam. Za nj su svi ljudi srodnici i braća. Iz tog i takvog poimanja zajedništva i bratstva progovorala je i njegova socijalna poezija. Blaga je i tiha i u njoj njegova riječ. Cesarić uvijek pjeva intimno, lirski; bez vike i polemike — suprotno Krležinim »nacionalama« i baladama. U doba socijalnih pobuna i književnog pomodarstva s tim u vezi Cesarić se ne »svrstava« ni u kakve linije i ideologije; radije ostaje svoj, i pjesnički i politički, i u lirskim odjecima daje oduška svom tihom nemiru i protestu. Njegov je doživljaj i ovdje izrazito subjektivan, ali su mu konstatacije jetke, tako da same po sebi pogadaju, sude i osuđuju:

»U bijelo okrećenoj sobi
Stoje dva duga drvena stola.
Svakoga dana nove im goste
Dovezu mrtvačka kola.

Služavke, umrle u bijedi,
Il sijede ispaćene pralje,
Kojima ukočene ruke
Ne mogu više prati dalje,
I koje — uzevši im ruho —
Ubožnica amo šalje.

Bludnice, koje pohotne ruke
Nikada više neće da dirnu,
Što poslije sviju budnih, bludnih noći
Uđoše u jednu posve mirnu.

Il stigne ovamo kažnjenik,
Kojeg je žandar presto da vodi,
Il napuhnuti utopljenik,
Kojemu ime nesta u vodi (...)

Svi oni amo jednom dođu,
Zbiti u ljesove proste,
I zauzmu svoje mjesto na stolu
Što vječno očekuje goste.

Žive su ih gonili i gnjeli,
Nožem su ih rasparali mrtve —
Ti, što žrtve za života bjehu,
Ostaše i poslije smrti žrtve.« (*Mrtvačnica najbjednijih*)

Očito, tiha pjesnikova riječ i bolna konstatacija progovaraju dubokom ljudskom tragikom i teškom životnom stvarnošću. Sličan ton i konstatacije, uz nešto više zabrinutosti, nalazimo u nekoliko Cesarićevih pje-

sama sličnih, socijalnih motiva: *Predgrađe, Pjesma o kurtizani, Vagonaši, Djevojka noći, Cirkuška skica, Balada iz predgrađa*. Tih i refleksivan, kao i uvijek, i u tim pjesmama on uz društvenu, socijalnu nepravdu odražava i stanovitu resignaciju u kojoj progovaraju sudbinska nemoć i životna skepsa. Je li to znak da Cesarić nema povjerenja u konačni smisao i Providnost? Ne bismo trebali to isticati, jer o tome ne govori; ali po svemu sudeći interpretacija bi išla u tom smjeru. Muči ga i uznemiruje konkretna situacija, bijeda i nemoć čovjeka, i on im, na žalost, ne vidi lijeka. Ni u ljudskoj ni u božanskoj pomoći. Kao što mimoilazi revolucionarno-marksističku akciju, tako jednako zanemaruje i kršćansko povjerenje i nadu. Dapače, u *Predgrađu*, na svoj tihi a, ovdje, pomalo i sarkastičan način, odbacuje religioznu utjehu, prekoraiva svećenstvo i Crkvu:

»Nedjeljom oci napune krčme,
A majke crkvene lađe,
I krste se prstima tvrdim od posla
Da utjeha s neba im sađe,
Pa ako i nemaju kod kuće kruha
Za svijeću se mora da nađe.

Govori čovjek u lijepom ornatu
— Ručavši ručak svoj tečni —
Da će ih Isus, kralj siromaha,
Povest u život vječni,
I da će biti srećni.

Pa ako te amo dovede šetnja
U jedan sunčani dan,
Sa smiješkom na licu i svjetlom u duši,
Bez njih ćeš otići van,
I zaman ćeš htjeti obnoviti radost —
Uzaman.« (*Predgrađe*)

Ne ulazeći u to koliko su na ove stihove utjecale vjera i nevjera, čini se da Cesarić gleda na socijalnu bijedu i nepravdu kroz dublji, genetičko-sudbinski problem čovjeka i njegova stanja. Sigurno su na to utjecale razne okolnosti, pa i religijsko-religiozne. No ako je to tako, onda nam je jasno zašto on radije samo činjenice zapaža i lirski ih bolno doživljava, negoli im traži rješenja i lijeka.

Dobriša Cesarić ili tajna ljudske duše

Kako, dakle, shvatili i protumačiti Cesarićevu tihu lirsku poeziju, koja u svom lirizmu prelazi u religiozni doživljaj stvarnosti i istodobno mu se, često, u krajnjim konsekvencijama opire? Ako bismo htjeli objektivno pristupiti pjesniku i njegovu djelu, ne bismo smjeli isticati ni vjeru ni nevjeru. Vrlo malo vjernik, Cesarić je u svojoj poeziji još manje nevjernik, materijalist; i kad se izričito odriče Boga (*Molitva*) ili ga jednostavno mimoilazi, nema u njegovoj liri materijalističke potke i osnove. Autentični Cesarić izmiče svakoj podjeli. Izvore njegovih nadahnuća treba tražiti u mističnim dubinama duha, a njegova religijsko-religiozna obzorja u tajni ljudske duše.

Odgojen u kršćanskoj sredini, Cesarić je poprimio mnoga kršćanska shvaćanja; njegov poetski svijet je stoga, poglavito izričaj i pristup, u do-

broj mjeri kršćanski, iako ne bismo mogli ustvrditi da je to istodobno i dokaz njegove kršćanske opcije i određenosti. U tome je zapravo tajna i mistika Cesarićeve poezije. On u svom stavu i doživljaju, u svom odnosu, zrači izvornim humanizmom svog bića i u tom smislu prihvaća kršćanske vrednote, dok u svojim širim duhovnim obzorjima i, često, krajnjim zaključcima odstupa, izravno odstupa od kršćanskih gledišta. Istina, on to gotovo nikada ne ističe, ali sa svojom šutnjom i rezignacijom, odnosno sa svojim, koji put, skeptičko-panteističkim vidicima očito odstupa od kršćanskog, vjerskog prihvaćanja stvarnosti. Pa i kad spjeća na kršćansku stvarnost i praksu, vješto se zatvara u svoj intimni svijet, u svoja shvaćanja i duboke tajne vlastite duše. Evo još jedne njegove pjesme koja tako vješto »pluta« na granici religioznoga i cesarićevskoga, njegova intimno ljudskoga:

»Sad savjest ide da mi sudi.

Ej, ne dršćite, moji dani,
Kad stupite pred njezin sud,
Vi niste ničim okaljani,
Iako ima koji lud.

Ej, ne dršćite ni vi, noći,
Divlje, ohole i bučne.
Što bješe zla, to okajaše
One samotne i mučne.

Uzdahom plaćao sam smijeh,
Besanim bolom zla veselja,
Tjeskobom srca svaki grijeh,
A poniženjem drskost želja.

Ja ljubljah, ali ja i mržah,
Ja mržah, ali ja i ljubljah;
Visoko svoje srce držah,
I ono bješe moja zublja.« (*Pred savješću*)

Je li to religiozni Cesarić, kršćanin, vjernik? Bez sumnje, ima tu dubinskih kršćanskih nadahnuća; naoči samo kršćanskih u kršćanskoj sredini. Ali u Cesarićevoj opciji to je mnogo šire: izvorno njegovo i istodobno općeljudsko. Religiozno se stoga u njega s poetskim miješa i u mistično pretvara. Kršćanin u duši, on zrači unutrašnjim supstratom ljudske duhovne stvarnosti, koju je u njegovoj poeziji uzaludno dijeliti na religioznu i ne-religioznu. Njegova je religija naravna, dubinsko-ljudska; ne može se dokraja definirati ili pozitivistički secirati. Mogli bismo donekle zaključiti da je uglavnom više »anonimni kršćanin« nego stvarni, ako se ta »anonimnost«, o kojoj govore suvremeni teolozi, može svesti na dubinsku humanost i plemenitu autentičnost bića.

Srce je, konačno, važan izvor Cesarićevih nadahnuća i životnih vizija. Iz tog su izvora često izvirali pjesnikovi lirski doslusi i spiritualističke rezonancije Bitka; odatle su također vrlo tiho progovarale sumnje i slutnje, nadanja i rezignacije, a zajedno s njima, na mahove, kad jasni kad tek jedva zamjetljivi odjeci pjesnikove vjere i nevjere, odnosno skeptičnog panteizma i dubinskog psihizma. Iz tog, konačno, zajedničkog vrela, koje smo ovdje nazvali »tajnom ljudske duše« zrači sva ova liričnost i toplina, ljubav i humanizam, duboko ljudsko i istodobno spontano kršćansko, te se redovito na jedinstven način u Cesarićevoj poeziji prožimaju

religiozno, pjesničko i mistično. Zbog toga se često stječe dojam da je naš pjesnik mnogo religiozniji nego što u stvari jest. No ne treba zaboraviti da se ta religioznost stapa s baudelaireovskim rezonancijama prirode ili, bolje, intimnim doslusima bića i Bitka, pa shvatili ga mi kršćanski ili, kako smo već prije u književnim analizama tumačili, u onom parmenidovsko-panteističkom doživljavanju stvarnosti kao HEN KAI PAN — jedinstvenosti bića i Bitka. Pod tim vidom Cesarić tako humano i religiozno komunicira sa svijetom u cjelini, pretvarajući svoj doživljaj u mistični trenutak. Ljubav ga pri tome često nadanjuje i privlači:

»O, sada shvaćam svijetli osmijeh neba!

Tajanstven govor drveća i trava.

U skladu je sa kucajima srca —

I ponad sviju snova ta je java.

Samo sam srce, samo toplo srce,

I sve je sreća što mi oči vide,

A ti trenuci — to su slavoluci

Kroz koje ljubav u trijumfu ide.« (Ljubavno predvečerje)

Ako kažemo da je Cesarić mistik, nećemo se prevariti, iako je više pjesnički nego religiozni mistik. Baš kroz taj lirski misticizam trebalo bi najviše prilaziti njemu i njegovoj poeziji. Tu se u tom misticizmu skriva čitav pjesnikov svijet, i njegova vjera i nevjera. Zahvaljujući vlastitoj autentičnosti, i u tom je pogledu ostao zaista izuzetno svoj. Podsjetimo ponovno na njegovu *Molitvu* koja u sebi skriva sve dubine toga misterija i istodobno baca svoje svjetlo na toplu Cesarićevu lirsko-refleksivnu poeziju. Dobrim dijelom nam osvjetljava i tajnu pjesnikove duše i misteriozne širine njegove prigušene vjere i nevjere. Tako misteriozno — poslije svega što smo rekli — zvuče njegovi osjećaji, doživljaji i rime:

»O dobri Bože, ako one

Zvijezde što sjaju njoj sudbinu

U nevolju i jad je gone,

U očajanje i crninu,

Milostiv pogled na nju svrni,

Gle, ima oči kao lane,

Od budućih joj dana crnih

Učini, Bože, svijetle dane!«

Molitva je doista jedina kadra odgovoriti na sva naša pitanja i odgovore. Cesarić nije vjernik ni nevjernik — Cesarić je mistik! Više poetski nego religijski mistik, koji u sebi istodobno skriva i razotkiva mnoge tajne ljudske duše.